

ROMANSHUNOS ADIB – ABDULLA QODIRIY

Qurbonnazarov Javlonbek Jumanazar o‘g‘li

doniyorturdiyev880@gmail.com

Bozorov Sanjarbek Dilmurod o‘g‘li

sanjarbozorov2021@gmail.com

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
“Hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasida 3 kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbek xalqiga romannafislikning ilk tamal toshini qo‘ygan, ma‘naviyat sarchashmasidan insonlarga ma‘rifatni singdirgan buyuk siymolarimizdan biri-Abdulla Qodiriyning irod faoliyati keng ko‘lamda targ‘ib qilish orqali o‘zbek xalqining naqadar buyukligini isbotini yuzaga chiqargan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, romannafis adib, adabiy fenomen, qodiriyshunoslik fan tarmog‘i, tekstologik o‘zgarishlar.

Аннотация: В этой статье будет преувеличением сказать, что величие узбекской культуры раскрывается широкой пропагандой творчества Абдуллы Кадири, одного из наших великих деятелей, заложившего первый камень в фундамент новой элегантности для узбекского народа, внушавший людям мудрость от душевной смуты.

Ключевые слова: Абдулла Кадири, писатель, литературный феномен, направление кадиристики, текстологические изменения

Annotation: In this article, we want to reveal the greatness of the Uzbek culture by widely promoting the creative work of one of our great figures, Abdulla Qadiri, who laid the first foundation stone of the novel elegance for the Uzbek people, who instilled wisdom in people from the spiritual turmoil. no exaggeration.

Key words: Abdulla Kadiri, novelistic writer, literary phenomenon, branch of Kadiri studies, textological changes.

O‘zbek klassik adabiyotining yetuk romannavis namoyondasi, o‘zbek adabiyotiga romanchilik yo‘nalishiga asos solgan, yozuvchi romannavis, tarixiy asarlar qoldirib, kitobxonlar qalbidan joy olgan Abdulla Qodiriy- o‘zining asarlari bilan, o‘zbek an‘anasini ko‘rsatish, o‘zbek xalqining milliy o‘zligini anglashda beqiyos ahamiyatga ega.

Yurt boshimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ta‘biri bilan aytganda: “Buyuk adibimiz o‘zbek romanchilik maktabining asoschisi Abdulla Qodiriy badiiy daxosi bilan yaratilgan yetuk asarlar, milliy o‘zligini anglashda, bugun ham beqiyos ahamiyat kasb etmoqda.” deb bejiz aytmaganlar.

Bizga ma‘lumki insoniyat hayotida ma‘naviyatsiz yashash aslo mumkin emaski, chunki bunday ulug‘ siymolar har ming yillikda bir bor dunyoga keladi.

Inson tug‘ulibdiki, ma‘naviyat bulog‘idan suv ichmagan, uning ziyosi ostida ko‘karmagan, aqliy jabhalarda teran fikrlab hayot yo‘lini yorug‘lik tezligi kabi yoritib nurafshon qilib bormagan, buning tub negizida ham asl ma‘noda Abdulla Qodiriy kabi bir qancha buyuk siymolarimizning xizmati, ularning bizga qoldirgan ma‘naviy boyliklari zulmatdan ziyo tarqatib bormoqda. Abdulla Qodiriyning bu ishlari tillardan-tillarga, dillardan-dillarga ko‘chib, qalbimizda armug‘on bo‘lib kelmoqda. Teran ko‘z bilan qaralganda ham, o‘zbek romanchiligiga tamal toshini qo‘ygan buyuk romannavis- o‘tkir qalam soxibidir. Tom ma‘noda bir nazar solsak, Abdulla Qodiriyning adabiyotga, ma‘naviy olamga juda katta tog‘ barpo etdi. Buning ifodasini esa uning romanlarni o‘qigandan so‘ng insonning terisi jumbushga keltiradigan, qalbini quyosh nuridek yoritib, isitib, uning hayotga bo‘lgan qarashlarini o‘tgan zamon adiblarimiz, xalqimizning kechmishlarini o‘z asarlarida, shunday mohirona usulda yoritib beradiki, haqiqatdan ham bu olamni mo‘jizalaridan biri desak mubolag‘a bolmas aslo.

Shuni ta‘kidlash joizki, Abdulla Qodiriy turmush tarzida ham o‘zbek xalqiga o‘rnak bo‘la oladigan darajaga yetgan yetuk adib desak hech ham adashmagan bo‘lamiz. Buning isboti esa .farzandlari Habibullo Qodiriyning so‘zlarida o‘z ifodasini topadi: “Men dadam oldida hech mahal reja yoki shunga o‘xshash biror dastur ko‘rmaganman. Chamasi, u kishi hamma plan-rejalarini ipidan –ignasigacha miyada obdon pishirib olardilar.” deb xotirlaydi.

Ko‘p asrli o‘zbek adabiyoti tarixidagi ikki adabiy asrni milliy adabiyotimiz tarixining oltin sahifalari, desak adolatdan bo‘ladi. Agar shu ikki asrning biri buyuk Navoiy nomi bilan munavvar bo‘lgan XV asr to‘g‘ri kelsa, ikkinchisi Abdulla Qodiriy, Fitrat va Cho‘lponning porloq ijodlari bilan boshlangan o‘zbek adabiyoti - tarixining yangi davri — XX asrdir. Shu ikki oltin asrning mash‘allari bo‘lgan bu

buyuk siymolarning har biri o'zbek adabiyotimiz tarixidagi mo'jizaviy voqealardan biri va har biri adabiy fenomendir.

Shuni mamnuniyat bilan aytib o'tish joizki, Abdulla Qodiriy ijodini o'rganish ishlarini xatarli 30-yillarda ustoz Oybek boshlab bergan. Undan keyin Izzat Sultonov, Matyoqub Qo'shjonov, Ibrohim Mirzayev, Umarali Normatov, Ahmad Aliyev, Sobir Mirvaliyev, Sherali Turdiyev, Bahodir Karimov, Aliboy Qahramonov, Xadicha Lutfullayeva, Nabijon Boqiy singari olim va jurnalistlar, shuningdek, adibning farzand va nevaralari Habibulla, Mas'ud, Xondamir va Sherkon Qodiriylar bu sohada ibratli ishlarni amalga oshirdilar. Ularning fidokorona ilmiy va targ'ibotchilik faoliyatlari tufayli, o'zbek adabiyotshunosligida qodiriyshunoslik fan tarmog'i yuzaga keldi. Biz qodiriyshunoslik ilmiga katta hissa qo'shgan olim va jurnalistlarning o'sha davrning eng shov-shuvli paytlarida o'z qimmatini yo'qotmagan asarlaridan foydalanish va ulardan olinajak adabiy-tarixiy va adabiy-nazariy lavhalarni ular nomi bilan e'lon qilish niyatidamiz.

Abdulla Qodiriyning tarixiy romanlari 20-yillardagi yangi o'zbek adabiyoti oldida turgan murakkab g'oyaviy-badiiy muammolarning juda ko'pini yechib berib, adabiy taraqqiyotning tezlanishiga xizmat etdi. Keyinroq o'zbek adabiyotining atoqli vakillari qatoriga ko'tarilgan Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor Abdulla Qodiriy ijodining katta ta'siri ostida yetuk yozuvchi bo'lib yetishdilar. Abdulla Qodiriy ijodining milliy adabiyotlarga ta'sirini tojik, turkman, qozoq va qirg'iz adabiyotining Sadridin Ayniy, M. Avezov, X. Deryayev, Chingiz Aytmatov singari yirik vakillari ham qayta-qayta qayd etishgan. Nemis adabiyotshunoslari N.Tun, I. Baddauf, amerikalik tadqiqotchilar E. Olvort, Xristofor Murfi, asli eronlik amerika olimi Eden Nabi Abdulla Qodiriy ijodi bo'yicha jiddiy ishlar qilganlar.

Abdulla Qodiriy ijodidagi chuqur mazmuni jozibador va ravshan shaklda ifoda eta olish, hayotdan yirik va salmoqli voqealarni tasvir uchun tanlay olish, hayotdagi dramatik vaziyatlarga e'tibor, shaklning ixchamligi va katta prozada ortiqchaliklardan xoli ifodaning ustunligi, so'zning ma'noga mosligi va yorqinligi, hammadan ham muhimi – kishilar harakteridagi muhim xususiyatlarni ko'ra olish va tasvir eta bilish yosh avlod uchun doimo ibrat namunasi bo'lib kelmoqda. Oybek aytganidek, "O'tkan kunlar" romanida yozuvchi til ustida katta mahorat ko'rsatadi. Romanning tili haqiqatan boy, bo'yoqli, sodda, ifoda kuchi zo'r, ommaga anglashilarlik bir tildir. O'zbek adabiy tilining shakllanishida bu asarning roli, shubhasiz, katta. Abdulla Qodiriy yosh adabiy avlodni doimo jahon realistik adabiyotidan o'rganishga chaqirar, o'zi ham jahon klassiklarini mutolaa etish va ularning asarlarini o'zbekchaga tarjima qilish jarayonida realizm ustalaridan o'qib-o'rganib borar edi. Adib o'z kasbi haqida to'xtalib shunday degan edi: „Yozuvchilikda bir qonun bor: hammadan ilgari ma'no,

undan soʻng shu maʼnoni ifoda qilish uchun soʻz qurish, soʻzgina emas, sanʼatkorona, yaʼni shundogʻ soʻzki, aytmoqchi boʻlgan fikringizning ifodasi uchungina maxsus yaratilgan boʻlib, yasama boʻlmasin. Mana shu shartni bajarib, bu jihatdan taʼmin etilgach, boshqa masalalarga oʻtishga haq olgan boʻlasan“. Unda xilma-xil insoniy taqdirlar, ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-axloqiy, oilaviyishqiy muammolar qalamga olingan. Biroq ular orasida yurtning, millatning taqdiri, mustaqilligi masalasi alohida ajralib turadi. Binobarin el-yurtning mustaqilligi, birligi masalasi romanning asosini tashkil etadi. Asarning bosh qahramonlari Otabek va Yusufbek hojilar shu yurt istiqloli, faravonligi, osoyishtaligi yoʻliga hayotini, jonini tikkan fidoyi kishilardir. “Oʻtkan kunlar” bamisoli ulkan va tiniq koʻzgu, unda oʻzbek millatining muayyan tarixiy sharoit, vaziyatdagi turmushi, urf-odatlarini, ruhiy-maʼnaviy dunyosi, boʻy-basti, qiyofasi keng koʻlamda aniq-ravshan gavdalantirilgan. “Oʻtkan kunlar”, bir qarashda, anʼanaviy ishq dostonlarini ham eslatadi. Unda Otabek bilan Kumushning ishqiy sarguzashtlari, fojiasi juda katta mahorat bilan tasvir etilgan. Asardagi ishqiy sarguzashtlar kitobxonni hayajonga soladi, Otabek bilan Kumushning goʻzal baxtini barbod etgan omillar kishini chuqur oʻyga toldiradi. Muallif oshiqlarning ishqiy sarguzashtlari bahonasida muayyan tarixiy davrni Turkistonning rus bosqini arafasidagi ahvoli, qora kunlarini koʻz oldimizda gavdalantiradi. Abdulla Qodiriy ishqiy sarguzashtlar koʻrinishida oʻlkaning tutqunlikka tushishining bosh sababi jaholat, qoloqlik va oʻzaro ichki nizolardir degan fikrni gʻoyat ustalik bilan aytadi. Garchi romanda adib shaxs harakteri va qismatini muhit, sharoit, ijtimoiy muammolar bilan chambarchas aloqadorlikda tasvir va tahlil etsa-da, inson shaxsining muhit va sharoitga bogʻliq boʻlmagan tugʻma, sirli-sehrli gʻaroyib shevalariga ham eʼtiborni tortadi. Bu jihatdan bir oila, bir xil sharoitda tugʻilib voyaga yetgan saviya-xarakter, surat va siymo vajidan ikki olam – egachi -singil Zaynab va Xushroʻybibi obrazlarining talqini gʻoyat ibratlidir. Biri mute, itoatkor, nuqul oʻzgalar izni bilan ish koʻradi; ikkinchisi esa dadil, mustaqil, oʻz baxti va taqdiri uchun faol kurash olib boradi. Yozuvchi bu ikki shaxs xarakteriga xos tugʻma xususiyatlarni sharhlash bilangina cheklanmaydi, bunday xislatlarning oʻsha kimsalar, qolaversa, oʻzgalar taqdiriga koʻrsatgan taʼsiri, fojeiy oqibatlarini ham ifoda etadi. Oʻzini boshqalar ixtiyoriga topshirib qoʻygan Zaynab shu oqibatlari tufayli oʻz baxtiga zomin boʻlibgina qolmay, yana oʻsha oqibatlari tufayli oʻzgalar qutqusi orqasida beixtiyor jinoyatga qoʻl uradi – Kumushga zahar beradi. Mustaqillik, dadillik – yaxshi hislat, biroq unga xudbinlik aralashsa baloi azimga aylanishi mumkin. Xushroʻybibi oʻz baxti uchun kurashadi; shaxsiy manfaatlari yoʻlida hech narsadan qaytmaydi; birovlarining koʻz yoshlari hisobiga, oʻzgalarning baxtiqaroligi evaziga oʻz baxtini tiklaydi. Romandagi Oʻzbek oyim obrazi ham nihoyatda tabiiy va goʻzal siymolardan biridir. Dumbul tabiat bu ayol

o'g'li Otabek, qolaversa kelinlari – Kumush, Zaynab taqdirlarining chig'allashib ketishi, oxiri fojiaga yuz tutishida bosh sababchi ekani ayon. Biroq har qancha gunohkor bo'lmasin, o'ta andishali adib uni keskin qoralashga tili bormaydi. Nima bo'lganda ham, O'zbek oyim, baribir ona... Ayni paytda rostgo'y, realist yozuvchi onaning pala-partish, dovdur xattiharakatlaridan, tabiatidagi ayrim kamchiliklaridan ko'z yumib o'tolmaydi. Bu borada adibga xalqona yumor qo'l keladi. Bu obraz tasviri boshdan-oyoq ajib serjilo – ham kinoya-kesatiqgarga, ham ardoq-mehrga to'la yumor bilan yo'g'rilgan. Xullas, "O'tkan kunlar" romani to'qima qahramonlarning hayotiylik kasb etishi va tarixiy voqealarga uyg'unligi jihatidan ham, mujassamot butunligi va tilidagi nafosati jihatidan ham o'zbek adabiyoti xazinasidagi durdonalar qatoridan o'rin olgandir. "O'tkan kunlar" o'zbek adabiyotida ilk roman bo'lishining o'zi bilanoq ilgari bosilgan katta qadam edi. Unda realizmning asosiy tamoyillari yuqori badiiy saviyada amalga oshirildi. Roman, umuman, o'zbek adabiyotida yetuk realizmga asos soluvchilik rolini o'ynadi.

Abdulla Qodiriy qalamiga mansub birorta asar matni bizgacha yetib kelmagani boisi shundaki, ular tintuv paytida olib ketilib, kuydirib tashlangan, ularni nashr nusxalari bilan solishtirish imkoniyati ham afsuslar bo'sin kim iloji yo'q. Ammo shu narsa aniqlandiki, adibning ayrim asarlari dastlab gazeta yoki jurnalda, keyin esa kitob shaklida nashr etilganida, ma'lum bir tekstologik ya'ni matniy o'zgarishlarga uchragan. Bu hol "qomus"da adib asarlari matni tarixini berishdan avval jiddiy tekstologik tadqiqotlar olib borilishni taqozo etadi. Yozuvchining tarixiy romanlarining esa asosiy mavzusi – millat taqdiri, birligi, el-yurt qayg'usi, mustaqilligi, shaxs erki, ijtimoiy adolat uchun kurash g'oyalari bilan yo'g'rilganligi tufayli ham hukmron mafkuraga zid asarlar bo'lib chiqdi. Millat ruhini yorqin aks ettirgan, xalqning, o'zga millat kitobxonlarining sevimli asarlariga aylangan bu romanlar sho'ro davri siyosati uchun zararli kitoblar sifatida bot-bot qoralandi. 30-yillar o'rtalariga kelib, bu mash'um kompaniya avjiga chiqdi. G'ofir G'ulom, Abdulla Qahhor, Uyg'un kabi shogirdlarining "donos"lari ortidan Abdulla Qodiriy 1937-yil 31-dekabr kuni xibsga olindi. 9 oylik qamoqdagi so'roq-tergov, qiynoq, xo'rlikdan so'ng Cho'lpon, Fitrat kabi maslakdoshlari bilan birga qatl etildi. Qodiriy xibsga olingach, asarlari "zararli" sanalib o'tda yoqildi, kutubxonalardan yo'qotildi, ularni o'qish ta'qiqlandi.

Qodiriyshunoslar adibning badiiy til bobidagi mahoratiga qoyil qoldi, tan berdi. Hatto o'sha 30-yillar muhitida turib, "O'tkan kunlar"ni ayamay tanqid etgan Sotti Husayn ham yozuvchining "o'zbek adabiy tilining takomilida katta xizmati bor"ligini ta'kidladi: "A.Qodiriy "O'tkan kunlar" ro'manini asosan hozirg'i adabiy til bilan yozg'an. Adabiy tilimizning yaxshi ishlanmaganidan xalq orasida iste'moldag'i

soʻzlarni diqqat bilan terib, oʻz oʻrnida ishlatmishdir. Til ustida maxtarliq, taqdir etarlik ish koʻrsatgan”. S.Husayn Qodiriy qoʻllagan soʻzlarni tasniflaydi; romandagi jozibali tasviriy nuqталarga diqqat qaratadi, xalq jonli tildan, ogʻzaki ijod namunalaridan oʻrinli foydalanganiga urgʻu beradi.

Bunday mulohazalar Abdulla Qodiriyning nomi oqlanayotgan 60-yillar arafasida ham, qatiqni puflab ichayotgan ziyolilar masalaning mafkuraviy tomoniga nihoyatda ehtiyot boʻlib yondashgani holda “har ikki romanning tili boy, sodda va badiiy jihatdan yuksak boʻlishi bilan, avtorning mohirligi bilan katta soʻz sanʼatkorligidan darak berar edi” (S.Abdulla fikri), “mening nazarimda, Abdulla Qodiriy oʻsha paytda oʻz tili va mahorati bilan boshqalardan ajralib turadigan isteʼdodli soʻz sanʼatkori ekanini koʻrsatgan edi” (M.Muhamedov fikri) kabi qarashlarni eʼtirof etdilar.

Mamlakatimizning muhtaram birinchi Prezidenti I.A. Karimov buyuk adib haqida shunday fikrlarni taʼkidlab oʻtganlar: «Yurtimizda Abdulla Qodiriy asarlari kirib bormagan birorta ham xonadon boʻlmasa kerak. U faqat oʻzbeklarning emas, balki Turkiston xalqlarining ham sevimli adibi, ozodlik va istiqlol kuychisidir». Darhaqiqat, oradan sal kam bir asr oʻtgan boʻlsa-da, bugun ham Abdulla Qodiriyning oʻzbek adabiy til taraqqiyotiga qoʻshgan beqiyos xizmatlari yurak-yurakdan eʼtirof etishga, adibning mahorati, goʻzal yozgʻichi - qalamiga tahsin aytishga majburmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot darslik 2020-yil 133-bet
2. Bahodir Karimov “Jahon adabiyoti” jurnali, 2013–4
3. Qoʻshjonov M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash sanʼati. T.: Fan, 1966.
4. Karimov B. 20 asr oʻzbek adabiyotshunosligida talqin muammosi (Qodiriyshunoslik misolida). FFD dissertatsiyasi, T., 2002
5. Oybek, Asarlar [19 jildli], 16-jild (Abdulla Qodiriyning ijodiy yoʻli), T., 1979; Qodiriy H., Otam haqida, T., 1983; Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida, T., 1988; Boqiy N., Qatlnoma, T., 1992; Qoʻshjonov M., “Oʻzbekning oʻzligi”, T., 1994; Normatov U., Qodiriy bogʻi, T., 1995; Normatov U., „Oʻtgan kunlar“ hayrati, T., 1996. Umarali Normatov, Bahodir Karimov.
6. Qoʻshjonov M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash sanʼati. T.: Fan, 1966.
7. Qoʻshjonov M. Oʻzbekning oʻzligi. T., 1994.
8. Mirzaev I. “Abdulla Qodiriyning ijodiy evolyutsiyasi.” T.: Fan, 1977.
9. Habibullo Qodiriy. Otam haqida. T., 1983.
10. Normatov U. “Qodiriy bogʻi.” T., 1995.
11. Karimov B. 20 asr oʻzbek adabiyotshunosligida talqin muammosi (Qodiriyshunoslik misolida). FFD dissertatsiyasi, T., 2002